

inspiracije. Za svaku stvar on ima dubok razlog, za svako pitanje uvjerljiv odgovor, za svaku pojavu prihvatljivo obrazloženje i za svaki razvoj sigurnu prognozu. Denis de Rougemont o svemu tome piše na temelju ozbiljnog kršćanskog uvjerenja i **onog tako bitnog osjećaja za sve što je s kršćanskog stanovišta ispravno, a što lažno.** Taj stav, visoko izdignut iznad nereda svijeta i njegovih krvavih obračuna, dopušta mu da bude najdublje u tom svijetu prisutan i da ga uzljubi više od krvavih protoka i oholih mudraca, da bude, dakle, živo svjedočanstvo duha u tamnim kušnjama zemlje. A to je prvo i jedino što kršćanin mora i može biti na ovom svijetu.

Jakov Julkić

JEDAN KRISTOV SVJEDOK U CRKVI

Zar svi kršćani ne bi morali biti Kristovi svjedoci u Crkvi? Ili, barem, zar ih nema mnogo u njezinu krilu? Ipak poznati francuski teolog H. de Lubac, kad želi predstaviti velikog švicarskog pisca o. Hansa Ursu von Balthasara čitateljima u najnovijoj svojoj knjizi (*Paradoxe et Mystère de l'Église*, izd. Aubier, Paris 1967, str. 181—212), misli, da će ga najbolje predstaviti, ako ga nazove »jednim Kristovim svjedokom u Crkvi«. Mjesto da svojim riječima opišemo duhovnu fizionomiju toga možda najvećeg katoličkog pisca njemačkog jezika, smatramo da će ona biti uvjerljivija, ako se pri tom poslu poslužimo de Lubacovim koncepcijama.

1) Stvarno je nerazumljivo, čudno, usudio bih se reći i ponižavajuće, da Hans Urs von Balthasar nije imao nikakva udjela u pripremanju i dovršavanju II vatikanskog sabora. Iako će Crkva i od njegova djela živjeti mnogo godina, ipak njegovu odsutnost s Koncila treba primiti ponizno. Kad se bude htjelo sasvim otkriti blago, koje je pohranjeno u tekstovima II vatikanskog sabora, možda ničije djelo kod toga ne će toliko pomoći koliko Balthasarovo. Zaista, nema teme, koja je s Koncila predložena, a da je on nije prije njega duboko i u koncilskom duhu obradio. Revelacija, ekumenizam, svećeništvo i liturgija: sve su to teme, koje kod njega zauzimaju zavidno mjesto. I o dijalogu i znakovima vremena, čak i o sredstvima društvenog saobraćaja, sugerirao je veoma korisnih misli. Prije nego su saborski oci tražili, da se u nacrtima o Crkvi i revelaciji da Kristu ono mjesto, koje mu pripada, on je o toj stvari već davno pisao. Kad su se u Sv. Petru podigli glasovi, da se ne zaboravi Duh Sveti u koncilskim dokumentima, u njima se mogla prepoznati jeka njegovih riječi. Bl. Gospa u otajstvu Crkve omiljeli je predmet njegovih kontemplacija. Već prije Koncila znao je delikatno i sa svom snagom ljubavi prema Crkvi denuncirati vječnu napast crkvenih ljudi, da se odaju »moći« i »trijumfu« i pri tom zaborave, da su dužni svojom »službom« svjedočiti za Krista. Balthasar je do sada dao najoštroumniju dijagnozu današnje civilizacije. Ako nije dao potpuni nacrt za glasovitu XIII shemu, svakako je anticipirao njezin duh, kad je pisao, da »Duh pozivlje svijet da uđe u Crkvu, a Crkvu da se da svijetu«; kod toga je ipak naglašavao, da se ništa dobra ne može očekivati od prebrze sinteze između Crkve i svijeta. Od njega se mogu čuti također glasovi, koji snažno upozoravaju na lažno tumačenje koncilske nauke. Ujedno on odvažno ustaje protiv onih, koji izdaju Koncil napuštajući neke crkvene pozicije. Kad bi imao više drugova u toj nužnoj borbi, ne bi se našlo tu i tamo, na nekim njegovim stranicama, malo oštrijih izraza. Ako se pak želi naći, uvijek u duhu Koncila, potrebni doktrinarni vodič u dijalogu s nekršćanskim religijama ili s različitim oblicima suvremenog ateizma, Balthasaru se može obratiti bez rizika da se bude prevaren. Njegovo je djelo golemo: broji više od trideset knjiga, od kojih su neke veoma opsežne, ali uza sve to on nije fabrikant knjiga ili teoretski konstruktor nekog sistema. Kod njega sve privodi djelu, odluci, naime, da se dođe bez otezanja do osobnog susreta s Bogom.

2) On je možda najkulturniji čovjek našeg vremena. Ako igdje ima kršćanske kulture, ona se može naći u njega. Sve, što je veliko i uzvišeno, našlo je pristupa i života u njegovu duhu: klasična starina, veliki evropski literati, metafizička tradicija, povijest religija, mnogostruki pokušaji suvremenog čovjeka, koji traži i istražuje sam sebe, osobito sveta znanost sa sv. Tomom, sv. Bonaventurom, čitava patristika, da ne govorimo o Sv. pismu. Pisci i pjesnici, filozofi i mistici, stari i moderni, našli su u njega ođjeka: svi su mu potrebni, da bi mogla nastati što veća i uzvišenija katolička simfonija. Među njegovim spisima ima i historijskih studija i prijevoda i zbirka tekstova raznih velemumova, jer se njemu mili da nestane pred onima, koje pozivlje da bi svjedočili o Bogu i čovjeku. U 25. godini života objavio je prvo djelo — koje je poslije preradio — pod naslovom *Apokalipsa njemačke duše*. To je, u stvari, neka vrst komentara povijesti cjelokupne njemačke misli. Komentirao je i pastoralne poslanice sv. Pavla i poslanicu Solunjanima. Preveo je razna djela crkvenih otaca, a nekim je ocima posvetio i čitave studije. Još je preveo objave sv. Mehtilde, Duhovne vježbe sv. Ignacija, čiji je gorljivi učenik, Intimni dnevnik Blondelov, Claudelovu liriku i bitno od Calderonova svetog Teatra. Kritičke rasprave posvetio je Martinu Buberu, Reinholdu Schneideru, Pégyju i Bernanosu. U djelu, koje je posvetio teologiji Karla Bartha, usporedio je protestantizam i katolicizam. Analizirao je također i nauku Elizabete od Presvetoga Trojstva i sv. Male Terezije. U monumentalnom djelu *Herrlichkeit*, koje sadrži dvanaest monografija, sastaju se Dionizije i Anselmo s Danteom i Ivanom od Križa, Pascal i Hamann sa Solovjevom i Hopkinsom... Iako se nikada ne odriče neovisnosti svoga suda, on se ipak uvijek ugodno nalazi u društvu svakog od njih, koje opet kritički ocjenjuje, kad za to dođe određeno vrijeme. Balthasar se odlikuje u tome, da otkrije originalnost pojedinog pisca. Svjetlo, koje skuplja na mnogim starim žarištima, dopušta mu da osvjetli današnju situaciju, i — ako se može reći — težina minulih vjekova daje mu snage, da zabode svoju strelicu u najdublje slojeve suvremene aktualnosti.

Duhovni svemir, u koji nas Balthasar uvodi, savršeno je jedinstven u svojoj divnoj raznolikosti. U tom svemiru, kao i u Tolstojevoj epopeji, vlada široko i smireno ozračje, ali je opet, kao i u Dostojevskog, sa svih strana izbrazdano bljescima jedne incizivne duhovnosti. Sve se tu sređuje oko jedne uzvišene i stalne ideje, kako se to vidi u knjizi *Fenomenologija Istine*.

3) Nije moguće rezimirati svu njegovu teološku misao. Zadovoljit ćemo se samo bitnim crtama. Odlika i originalnost njezina sastoji se u tome, što ona nije njegova: jer on ne želi teologiju, koja bi bila njegova vlastita. Ona se ne može svrstati ni u »tradicionalnu« ni u »modernu« teologiju. Ona ne pripada ni jednoj školi, i u njoj se ne nalazi nikakva partikularnost »specijalista«. U njoj se ne stavlja poseban akcent na pojedina pitanja teologije, koji bi bio na uštrb ostalih njezinih dijelova. Balthasar poznaje potrebnu teološku tehniku i problematiku. Ali on brižno čuva sintetično obilježje teologije i time ruši ograde u njezinoj unutrašnjosti, kojima se običava zatvoriti klasična teologija našeg modernog vremena. Njegova se teologija može veoma korisno meditirati u teološkoj perspektivi, koja je nastala uslijed II vatikanskog sabora. Može se reći, da je njegova teologija bitno trinitarna. Ali Trojstvo nj u čemu ne narušava Božje jedinstvo, koje se nama objavljuje preko svoga djela spasenja, i to savršeno jedinstveno. Ako on ne želi biti »moderan«, to ne znači, da nije aktuelan ili da izbjegava odgovornost, koju teologija nameće. On ne želi biti »moderan«, jer je svrha teologa, da preda istinu, koja nije njegova, koja mora čuvati da se ne izobličići; ali to predavanje i to čuvanje ne priječe mu da bude angažiran i odvažan. Zato on zna podsjetiti suvremene teologe na ogromnu zadaću, koja ih čeka, kad npr. piše: »Nauka o Trojstvu, o Bogu — Čovjeku, o otkupljenju, o križu, o preodređenju i eshatologiji doslovno je prepuna pitanja, o kojima nitko ne raspravlja, koja svatko s poštovanjem zaobilazi. Tako se ponašati, znak je prezira. Misao prošlih pokoljenja i tada, kada svršava koncilskim definicijama, nikada nije krevet za odmaranje pokoljenja, koja će doći poslije njih. Definicije su mnogo manje svršetak negoli početak... Bez sumnje, ništa nije ponovno izgubljeno za Crkvu od onoga, što je stvarno dugom borbom

zadobiveno. Ali opet ništa ne dispenzira teologa od toga, da urgentno započne s radom. Ono, što je samo smješteno u hambare, što je samo predano bez osobnog napora . . . , kvari se kao mana. I što je bio duži prekid žive tradicije . . . to će biti teži početak s radom.«

No smionost takva programa nipošto ne vodi na smione putove. Balthasarova smionost nije smionost nekog novatora. Ona uvijek proizlazi iz vjere, koja biva utoliko odvažnija, ukoliko je dublje ukorijenjena u prošlosti. On je jedan od onih, o kojima je sam pisao, da su ljudi, koji su svim bićem angažirani »za sjaj teologije, te vatre, koja izgara između dvije noći, dva bezdana: adoracije i poslušnosti«. Nitko nije manje od njega prestrašen strujanjima raznih mišljenja, nitko manje od njega napastovan da umanji snagu kršćanske nauke ili da ublaži neumoljivost evandeoskih postulata. U njega se ne će otkriti ni tračak užasnog kompleksa inferiornosti, koji izgleda da podgriza kao rak u mnogim krugovima toliko kršćanskih savjesti. Nakon sv. Jeronima i Newmana i on je pisao, da Crkva »poput Aronova štapa proždire zmije egipatskih čarobnjaka«. Balthasar mirno i sigurno razvija pred svima bogatstvo Evandjelja. On se ne žaca suprotstaviti se ne toliko kritici ili psihologiji ili tehnicima ili mistici, koliko njihovim isključivim ili neumjesnim pretenzijama, i nikada ne može biti optužen, da proklinje ono, što ne poznaje. Poznaje on dobro »znanosti o čovjeku« i divi se njihovim rezultatima, ali ne dopušta, da se postane robom njihova totalitarizma. Njegove česte primjedbe o tumačenju Sv. pisma, o potrebi njegova duhovnog shvaćanja, osobito o nekim nastranostima stanovite historijsko-kritičke metode, koja se odnosi na značenje Izraelove povijesti i na Isusovu osobu, zaslužile su, da budu malo više saslušane. »Duh Sveti«, ističe on, »stvarnost je, koju filozofi ili filozofi komparativnih religija ignoriraju ili barem privremeno stavljaju u zagrađu«: no Balthasar djeluje, da se zgrade preskoče, ili, točnije, on pokazuje, kako ih sam Duh Sveti preskače.

Neki njegovi rijetki sudovi mogli bi se pričiniti preoštrima. No uvijek su nadahnuti nastojanjem, da se ne bi kompromitiralo ono, što je bitno u kršćanstvu. On se nalazi previše iznad raznih tričarija, premalo pokazuje nasmičano lice raznim pomodnim gledištima ili prolaznom zanosu, da se stoga ne bi često našao izoliranim. No njegovo je stanovište uvijek pozitivno. Njegova »oporost« slična je Isusovoj, koji je uza sve to bio objavitelj ljubavi. Jer je svjestan, što znači biti izoliran, on upozorava na napast i na pogibao od izolacionizma. Stoga on želi, da »kršćanin iz oduševljenja za slavnu crkvenu prošlost ili iz bilo kojeg drugog razloga ne prestane biti čovjekom današnjice ili sutrašnjice. Naprotiv, radi se o tome, da oni, koji predstavljaju Isusa Krista — bilo da su članovi hijerarhije ili jednostavni laici — uvijek čuvaju otvoren pogled prema svemu, što je ljudsko, i da ne dopuste, da ne budu otjerani nikakvim manevrom u partikularizam ili u opozicijsko stanovište«.

4) Mi živimo u doba duhovne suhoće. Između akcije i kontemplacije porušen je životni ekvilibrij, i to na korist prve, što znači na samu njezinu štetu. Balthasar bi htio tu uspostaviti ravnovjesje. Može se reći, da je čitavo njegovo djelo prožeto kontemplacijom, i to ga, više nego išta drugo, čini dubokim i privlačivim.

On je ponovno uveo u teologiju kategoriju lijepoga. Ali pri tome nije žrtvovao sadržaj vjere na milost i nemilost raznih profanih estetskih struja. On je započeo uspostavljati ljepotu u njezinu transcendentnalno dostojanstvu. To je ljepota, koja »traži barem toliko odvažnosti i odlučnosti koliko istina i dobrota i koja se ne može odijeliti od svojih sestara, a da se ne bi izazvala njihova tajanstvena osveta«. Balthasar se ne priklanja onim teolozima, koji bi htjeli odijeliti ljepotu od istine i dobrote i stoga nastoje proskribirati estetiku iz teološkog polja. Ali njegova »teološka estetika« nije »estetska teologija«. Ona nema ništa zajedničko ni s kojim estetizmom.

Ljepo je njemu u isto vrijeme »slika« i »snaga«. Ta se ljepota ostvaruje na uzvišeni način u »savršenom liku Objave«, to jest u Isusu Kristu. Vjera kontemplira taj lik i ta je kontemplacija molitva. Balthasar se ne ustručava istaći, da su najveća djela uvijek nastajala u »kraju molitve i kontemplacije«. To vrijedi i za poganske stvaratelje: »Prazni duhovi«, veli on, »koji nikada

nijesu molili i koji se danas smatraju lučonošama kulture, redovito blijede nakon nekoliko godina i bivaju zamijenjeni drugima. Oni, koji mole, bivaju razdirani, poput Orfeja od Menada, od svjetine, koja ne moli, ali oni i u svome mrcvarenju šire svoju pjesan. Pa, ako i izgleda... da gube svoj utjecaj, oni ipak ostaju sakriveni na rezerviranome mjestu, gdje ih mogu pronaći u svako doba ljudi molitve.«

On je svjestan važnosti kontemplacije u životu jednog apostola. Zato i piše: »Sve, što možemo posvjedočiti o Božjoj stvarnosti pred drugim ljudima, svojom braćom, dolazi od naše kontemplacije Isusa Krista i Crkve.« No on se s bolju u duši pita: »Tko danas govori o Taboru u programima Katoličke akcije? Tko još govori da vidi, čuje, dotiče ono, što ne može biti propovijedano i prošireno nikojom akcijom, pa bila ona ne znam kako zelantna, ako se prije toga nije upoznao i iskusilo? Tko govori o neizrecivom miru vječnosti..., ali i o neiskazanoj slabosti i nemoći raspete Ljubavi, čije je »uništenje« sve dotle, da je postala »griješ« i »prokletstvo«, proizvelo svu snagu i sve spasenje za Crkvu i čovječanstvo? Onaj, koji nije okušao to otajstvo preko kontemplacije, nikada ne će moći o njemu govoriti, niiti pak djelovati prema njemu, a da se ne osjeti zahvaćen neke vrsti zabunom i zlom savješću, osim ako tu samu zlu savjest ne bi zataškala naivnost neke zaposlenosti u biti svjetovne.«

5) U svakom Balthasarovu spisu osjeća se, pa i tada, kada ne govori izričito o crkvenim ocima, da je bio njihov učenik. Oni su ga othranili i oplodili. Jednima je postao familijaran, drugima pak duhovno srodan. Premda je njihov učenik, on im ne želi biti poslužnikom: on zna uvidjeti njihove slabosti i istaknuti, da su bili djeca svoga vremena. S najvećom slobodom kritizira one, kojima se najviše divi i s kojima je najuže povezan. No njihova je vizija postala njegova. Baš njima duguje svoj stav pred Riječju Božjom. Od njih je baštinio potresno čuđenje i duboko klanjanje pred utjelovljenjem Boga — Čovjeka. Njima treba također zahvaliti svoj osjećaj najšire univerzalnosti u najrigoroznijoj ortodoksnošći. Od njih mu dolazi nastojanje da sačuva primljenu istinu, ali i želja, da je bez prestanka istražuje. Po njihovu uzoru treba da se misao zapali u srcu i da postane mistički život. Oni su mu saopćili žarku ljubav prema Kristovoj Crkvi. Kao što je bilo njima tako je i njemu beskorisno isticati pogreške u Crkvi, koje »udaraju u oči, čim se oči otvore«, već je »važno istaći njezine divne tajne, koje gotovo nitko ne poznaje i nitko ne će da upozna«. I njega, kao i Newmana, kontemplacija »Crkve otaca« utvrdila je u stanovištu, da bude isto tako daleko od »lažne tolerancije« kao i od »konfesionalne uskogrudnosti«. Zbog toga njegovo djelo i zadobiva duboki ekumenski odjek. To je uvidio i jedan od najvećih apostola današnjeg ekumenizma, patrijarh Atenagora, koji mu je zbog ekumenske širine njegove misli poslao na dar jedan zlatni križ s Atosa. To su prepoznali i protestantski teološki fakultet u Edinburgu i katolički teološki fakultet u Münsteru, koji su mu podijelili godine 1965. doktorat honoris causa.

Čini se, da Balthasar osjeća neku sličnost između situacija — one u doba crkvenih otaca i današnje. Stoga poput crkvenih otaca nastoji očistiti sve kulturne tekovine svoga vremena, s nakanom, da bi ih iskoristio za Krista, a da pri tom ne zaboravi, da one ništa ne bi koristile, čak bi bile smrtonosne, ako se ne bi primile u obraćeno srce. Jer »nije najveća znanost ili najdublja mudrost«, priznaje on, »ona, koja ima pravo, već najveća poslušnost, najveća poniznost«. Nema pravo uzvišenost misli, nego djelotvorna jednostavnost ljubavi. »Djelotvorna jednostavnost«: to su dvije riječi neophodno potrebne, da se shvati za čim ide Balthasarovo teloško djelo. On je teolog zato, da bi mogao biti apostol. Prema njemu svrha je teologije da bi bez prestanka u život pretakala potpuno značenje objavljene Riječi. Stoga on ni za čim toliko ne teži. koliko za tim, da bi svoga čitaoca učinio sličnim Kristu podloživši ga, hic et nunc, njegovu Evanđelju. To pokazuje i njegovo djelo *Tko je pravi kršćanin*. Danas, »kad se dižu tako bućni glasovi, koji prisiljavaju, da se čovjek pita, što ostaje od kršćanskog imena«, utješno je od njega čuti ponovni poziv na objektivno i precizno obdržavanje evanđeoskog zakona. U njega se može naučiti, koje je pravo dostojanstvo u Kristu jednog katoličkog laika. Iz nje-

govih se spisa može još bolje shvatiti, zašto je Koncil u dogmatskoj konstituciji o Crkvi posvetio dva poglavlja, i to o pozivu svih vjernika na svetost i o redovničkome životu.

Gore smo spomenuli slijedeće riječi: »djelotvorna jednostavnost ljubavi«. Balthasar nikada ne izgovara olako riječ ljubav, jer osjeća svu njezinu težinu. Pače, prije negoli bi izbrojio uvjete, koji se traže, da bi kršćanin ostvario ljubav, on uvida, da ju je, ljudski govoreći, nemoguće ostvariti. Jer, kako bi čovjek mogao ljubiti čovjeka? On to može jedino uz uvjet, da »pogine od ugušenja« kod međusobnog dodira: »Ako se u bližnjemu ništa drugo ne bi nalazilo nego ono, što on temeljito poznaje u sebi, to jest biće sa svojom ograničenošću, koja je nerazdvojiva od njegove naravi; biće mučeno svojim granicama, udarano njima iznenada: smrću, bolešću, ludošću, bičevima sudbine; biće, kojemu patnja može dati krila za čudnovata ostvarenja, — zašto bi se onda »ja« moralo izgubiti u neko »ti«, koje se ne može, na najdubljoj razini, drukčije cijeliti nego što čovjek cijeni samog sebe? Zaista, ne! Ako u svome bližnjemu ne susrećem Boga; ako mi u ljubavi nikakav lahor ne će donijeti miris beskonačnoga; ako ne mogu ljubiti bližnjega ljubavlju, koja ne bi došla iz veće daljine nego što je moja ograničena sposobnost da ljubim; ako, dakle, u našem susretu ono, što nosi to veoma visoko ime ljubavi, ne dolazi od Boga i ne vraća se Bogu, ne vrijedi truda da se pokuša ta avantura. Jer ona ne će osloboditi čovjeka ni od njegova ropstva ni od njegove samoće. Životinje se mogu ljubiti, »a da se ništa ne zna o Bogu«, ali se ljudi »ne mogu ljubiti bez Boga«. No Krist je došao te je, pošto je promulgirao svoju zapovijed ljubavi, podijelio svoj Duh: »Crkveni oci«, piše Balthasar, »i srednji vijek mnogo su se trudili, kako bi rastumačili, zašto je Krist došao tako kasno. Mi se, naprotiv, pitamo, zašto se nije pojavio danas, kada život na ovome planetu postaje bez njega nepodnošljiv. Bilo kako mu drago, sjeme, koje se posijalo, probilo je na površinu i postalo vidljivo.« Čas je povijesti otkucnuo, kad je postalo jasno, da čovjek ne može biti ljubljen nego u Bogu i da Bog nije ljubljen nego u »sakramentu brata«. Došlo je vrijeme, kada treba prepoznati, da »svaka kršćanska ljubav uključuje rušenje ograđenih stvari i bijeg prema van, prema onome, koji ne ljubi, prema izgubljenom neprijatelju«. Crkva nije Kristova zaručnica i ne će biti takvom priznata, ako samu sebe ne nadmaši u ljubavi. Samo je ljubav dostojna vjere. Kršćanska ljubav nadvisuje »kršćanstvo«, ali u tom nadvisivanju samog sebe nalazi se samo kršćanstvo.

Ako se želi saznati, koja je tajna Balthasarove misli, može se bez oklijevanja odgovoriti, da je to Krist. On je barem prilaz, koji dovodi do centralne njegove misli. I to Krist u smislu kalcedonske kristologije. Krist, čija se ljudska narav nije ni u čemu promijenila sjedinivši se s božanskom. Kao što se nije promijenila prvog časa svoje zemaljske egzistencije, tako se nije promijenila ni poslije Kristova uskrsnuća. Nije se promijenila ni njegova božanska narav: »Ni za jedan čas nije se Božja slava odijelila od Jaganjca ili Trinitarno svjetlo od svjetla Utjelovljene Riječi.« S druge strane, osobno jedinstvo nije stoga manje savršeno. No i nakon utjelovljenja Riječi i za kršćanina Bog ostaje neshvatljiv: Si comprehenderis, Deus non est (kad bi shvatio Boga, Bog više ne bi bio Bog). Ipak, zbog utjelovljenja Sina Božjega situacija se jednog kršćanina razlikuje od situacije nekog nekršćanskog filozofa ili bilo kojeg drugog religioznog čovjeka, koji ne poznaje Krista. Jer kršćanin zna, da Bog ima jedan oblik. On u Isusu Kristu vidi Boga. Kad on gleda Krista, u kome se očituje neka »napetost između veličine slobodnoga Boga i ponižavanja Boga, koji ljubi«, pred njegovim se očima otvara »srce Božanstva«. Uz ovaj kristološki pogled vezana je sva njegova teologija i on dovodi do ideje-vodilje njegove duhovnosti, naime, do duhovnosti Velike subote. Ta pak duhovnost sastoji se u tome, da se učestvuje ne samo sakramentalno, već i kontemplativno u otajstvu Kristova napuštenja na križu od svih, čak i od Oca, na njegovu silaženju u pakao i na kušanju poenae damni.

Vladimir Merćep